

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Fikret Özçelik. *Hadis Usûlünde Râvî Değerlendirme Metodu -İbn Ebî Hâtîm Örneği-*. İstanbul: Nida Yayıncılık 2020, 490 sayfa.

Muhammet İkbâl ASLAN*

Fikret Özçelik'in *Hadis Usûlünde Râvî Değerlendirme Metodu -İbn Ebî Hâtîm Örneği-* adlı eseri *İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu* adlı doktora tezinin matbu hâlidir. Eser İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/938) gibi önemli bir ismi konu edinmesi açısından önemli ve heyecan vericidir. Zira ülkemizde cerh-ta'dîl ilmine dair kaleme alınan eserler hâlâ istenilen düzeyde olmayıp hem genel olarak cerh-ta'dîl ilminin yapısına dair eserlere hem de her bir münekkide dair detaylı araştırmalara duyulan ihtiyaç devam etmektedir. Bu yazıda önemli bir ricâl münekkidini inceleyen Özçelik'in mezkûr eserinin İbn Ebî Hâtîm'in cerh-ta'dîl metodunu ne oranda ve hangi düzeyde tespit edebildiği incelenecektir. Üç bölümden oluşan eserde uzunca bir Giriş bölümü yer alır. Yazar burada konunun önemi, takip edilen yöntem, literatür taraması gibi konulardan bahsedip cerh-ta'dîl ilminin doğuşu, önemi ve bu ilmi ortaya çıkaran faktörleri inceler. Birinci Bölüm İbn Ebî Hâtîm'in hayatı ve ilmî kişiliğine, İkinci Bölüm *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de kullandığı tabirlere, Üçüncü Bölüm ise İbn Ebî Hâtîm'in râvî değerlendirme metoduna dairdir.

Eserin Birinci Bölümü'nde ilk olarak yazar İbn Ebî Hâtîm'in hayatı ve ilmî kişiliğini, Rey şehrinin sosyokültürel ortamını ele alır. Ancak bu kısımda Rey şehrinin sosyokültürel ortamı yeterince ortaya konulamadığı gibi İbn Ebî Hâtîm'in biyografisine dair kısım da klasik kaynaklardaki bilgilerin bir derlemesi görünümündedir. Bölümün en dikkat çeken yönü İbn Ebî Hâtîm'in eserinin Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*'inden intihal olup olmadığı meselesidir. Yazar burada klasik kaynaklarda geçen, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'in Buhârî'nin mezkûr eserinden derlendiği ve İbn Ebî Hâtîm'in oradaki bilgileri alıp babası Ebû Hâtîm'e (ö. 277/890) nispet ettiği iddialarını inceler ve bunlara cevaben "Eserleri değerli ve farklı kılanın, içerdiği konu ve üslubu olduğu herkesçe bilinmektedir. Bu bağlamda iki eser, titizlikle incelendiğinde aralarında yöntem ve içerik bakımından bazı farklılıklar olduğu görülmektedir" der (s. 169). İki eser arasındaki farklılıkları ise beş maddede özetler. Yazarın a¹ ve b² maddelerinde ifade ettiği hususlar (s. 169-71) iddiasını ispatlama açısından yetersiz olsa da

* Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. ikbal.aslan@istanbul.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-0645-6645

1 Bu maddede Buhârî ve İbn Ebî Hâtîm'in kitaplarının farklı şekilde başladığı zikredilir.

2 Bu maddede Buhârî'nin 13.991 râviyi incelediği İbn Ebî Hâtîm'in ise 18.037 râviyi incelediği ifade edilir.

bu yazının hacmi dikkate alınarak burada ayrıca değerlendirilmeyecektir. Ancak c madde-sindeki görüşlere önemli hatalar içermesi sebebiyle biraz daha yakından bakılmalıdır. Yazara göre Buhârî, bir râvinin biyografisini verirken râvinin ismi, şeyhleri ve o râviden nakilde bulunan kimseleri zikreder. Ayrıca Buhârî râvinin naklettiği veya kendisinden nakledilen rivayetleri de aktarır. Bu bilgilerden hareketle yazar Ali Yardım (ö. 2006) ve Rifat Fevzî'ye de atıfla Buhârî'nin eserinde cerh-ta'dîl hükümlerinin birinci derecede önemli olmadığı, onun daha çok tarihî bilgilere önem verdiği sonucuna ulaşır (s. 171-2). Yazar İbn Ebî Hâtim'in Buhârî'den ayrıldığı en önemli hususun râvinin naklettiği hadislerle değinmeyip kendisinden önceki ulemânın o râvi hakkındaki görüşlerini sunması olduğunu söyler. Buna dair bazı örnekler verse de burada onlardan yalnızca biri incelenecektir. Yazar ilgili kısımda şöyle der: "Mesela Buhârî, Câbir b. Atîk el-Meârî'nin³ biyografisini verirken onun sahâbi olup olmadığını açıkça ifade etmeyip, sadece rivayet ettiği iki hadisi zikretmektedir. İbn Ebî Hâtim ise Câbir b. Atîk'in rivayet ettiği hadislerle değinmeyip onun sahâbi olduğunun ve kendisinden kimin rivayet ettiğine işaret etmektedir" (s. 172).⁴ Cerh-ta'dîl eserlerindeki rivayetlerin genelde râvinin tenkidi ya da burada olduğu gibi tabakasının belirlenmesi ile ilgili olduğu dikkate alındığında yazarın buradaki hatası fark edilecektir ancak konunun daha iyi anlaşılması için iki eserdeki bilgiler zikredilmelidir. Buhârî'nin eserinde ilgili kısım şöyledir:⁵

جابر بن عتيك المعاوي الأنصاري المدني، قال لنا أحمد بن عاصم حدثنا سعيد بن الحكم أخبرنا نافع بن يزيد قال حدثني أبو سفيان بن جابر بن عتيك عن أبيه أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول: من اقتطع مال امرئ مسلم بيمينه حرم الله عليه الجنة قال سعيد: كان أبو سفيان قدم مصر حدثني أحمد بن يحيى الأودي قال نا إسحاق بن منصور قال لنا داود هو الطائي عن عبد الملك بن عمير عن جبر أنه دخل مع النبي صلى الله عليه وسلم على ميت فقال جبر: أسكتن! فقال النبي صلى الله عليه وسلم: إذا وجب فلا تبكين.

İbn Ebî Hâtim'in eserinde ilgili biyografiye ayrılan yer ise şöyledir:⁶

جابر بن عتيك له صحبة مدني روى عنه ابنه أبو سفيان بن جابر ابن عتيك وعتيك بن الحارث بن عتيك سمعت أبي يقول ذلك

Görüldüğü üzere her iki eserde de aslında aynı bilgiler sunulur. Buhârî'nin aktardığı rivayet yazarın zannettiği gibi tarihî bir veri olması sebebiyle zikredilmemiştir. Bilakis ilgili rivayette Câbir b. Atîk'in Hz. Peygamber'den hadis işittiği zikredilir ki bu, aslında İbn Ebî Hâtim'in "lehu suhbe" ifadesine denk gelir. Ayrıca ilgili rivayette Buhârî ondan, oğlu Ebû Süfyân b. Câbir'in de hadis naklettiğini ifade etmiş olmaktadır. Burada Buhârî'den farklı olarak İbn Ebî Hâtim, Atîk b. el-Hâris b. Atîk'in de Câbir b. Atîk'ten hadis naklettiğini söyler ki İbn Ebî Hâtim'in Buhârî'ye ilave olarak zikrettiği tek bilgi budur. Yazarın her iki eser

3 Buhârî'nin eserinde ilgili râvinin ismi "Câbir b. Atîk el-Muâvî" şeklindedir. Yazar ise nisbeyi hatalı olarak "el-Meârî" şeklinde zapt eder. Nisbenin doğru yazımı için bk. Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî), Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye 1397/1977, XII, 331.

4 Tırnak içi alıntılardaki dilsel bozukluklar yazara aittir.

5 Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye ts., II, 208-9.

6 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1372/1953, II, 493.

arasındaki farklara dair zikrettiği d maddesi (s. 173-4) de benzer muhtevadadır. Yazar ilgili yerde Buhârî'nin zikrettiği rivayetleri ve diğer bilgileri tarihî veriler olarak yorumlamıştır. Ancak bu rivayetlerin cerh-ta'dîl ile ilgili olduğu yazarın dikkatinden kaçmıştır. Yazarın e maddesinde dile getirdiği (s. 174-5) husus ise zayıf bir argümandır.⁷ Yazar devamında bazı râvilerin biyografilerini her iki eserden karşılaştırarak inceler. İlginç bir şekilde iki eserden yaptığı alıntılarda yapısal bir farklılığa rastlayamasa da iddiasında ısrar eder (s. 175-8).⁸ Yazar iki eserde de yer alan biyografiler arasındaki yapısal benzerlikleri bir farklılık olarak yorumlarken daha tali konularda benzerlikler tespit edip onlara yer verdikten (s. 179) sonra her iki eserin de eleştirilebilecek bazı yönlerinin olduğunu söyler. Örneğin yazar her iki eserde de kadın râvilere oldukça az yer verilmesini bir eksiklik olarak görür (s. 180). Ancak dönemin ilmî yapısı dikkate alındığında bu normal bir tavidir.

Eserin İkinci Bölümü "İbn Ebî Hâtim'in Cerh-Ta'dîl'de Kullandığı Tabirler" başlığını taşır ve burada İbn Ebî Hâtim'in eserde yer verdiği kavramlar incelenir. Oldukça uzun tutulan bu bölümde (s. 185-278) yazar cerh-ta'dîl kavramlarını cerh ve ta'dîl olmak üzere iki bölüme ayırır, her bir bölümü de "Çokça Kullandığı Lafızlar" ve "Az Kullandığı Lafızlar" olarak iki kısımda inceler. Ancak yazarın bu lafızlara dair mevcut literatüre katkısının yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Bunun yanında bazı lafızların İbn Ebî Hâtim tarafından kullanılıp kullanılmadığı da belli değildir. Örneğin "Kezâ ve kezâ" (s. 226), "Lâ a'lemu illâ hayran" (s. 271) ve "Beh beh" (s. 274) gibi lafızlara dair verilen bilgilerde ilgili ifadelerin İbn Ebî Hâtim tarafından mı kullanıldığı yoksa onun önceki münekkitlerden yaptığı alıntılarda mı geçtiği belirsizdir. Ayrıca ilginç bir şekilde İbn Ebî Hâtim'in lafızlar konusunda bir özgünlüğünün bulunmadığını söyleyen (s. 277) yazar, böyle bir konuda İbn Ebî Hâtim'den beklediği özgünlüğün ne olduğunu okuyucuyla paylaşmaz.

Kitabın en dikkat çekici kısmı, "İbn Ebî Hâtim'in Râvi Değerlendirme Yöntemi" başlığını taşıyan Üçüncü Bölüm'dür. Burada ilk olarak İbn Ebî Hâtim'in tabakalandırma sistemi incelenir. Sahâbe, tâbiûn ve etbâ'u't-tabiîn olmak üzere üç tabakayı inceleyen yazar ilgili bölümde, genel ve meseleyle doğrudan ilgisi bulunmayan konulara değinir (s. 279-307). Tabakaları inceledikten sonra İbn Ebî Hâtim'in cerh-ta'dîl metodunu ele alır. Ancak yazarın İbn Ebî Hâtim'in metodunu tespit edebildiğini söylemek zordur. Zira Özçelik, İbn Ebî Hâtim'in metodunu tespit etmeye çalışırken kendisinden çok sonra ortaya çıkan "metâin-i aşere"yi bir şablon olarak kullanır. Bu da kaçınılmaz olarak müellifin metodunu tespit edememeyi beraberinde getirmiştir. Örneğin yazarın İbn Ebî Hâtim'in cerh metoduna dair zikrettiği bir başlık "Yalancılıkla itham edilme" şeklindedir (s. 316). Metâin-i aşerede adaleti zedeleyen bir husus olarak yalancılıktan hemen sonra zikredilen bu hususa dair yazar "İbn Ebî Hâtim, râvilerin mertebelerinden söz ederken bu lafza yer vermemektedir" der (s. 316). Aynı husus

7 Burada yazar Buhârî ve İbn Ebî Hâtim'in sahâbeden olan kimseleri belirttiklerini ancak Buhârî'den farklı olarak İbn Ebî Hâtim'in tâbiilere dair bilgi verirken "tâbiî" ifadesini kullandığını söyler ki iki eser arasındaki farklılıklar bağlamında bu oldukça önemsiz bir detaydır.

8 Yazarın zikrettiği örnekler nispeten daha uzun olduğu için burada zikredilmemiştir.

“Fısku’r-râvî” başlığında da görülür. Yazar burada da “Fısk kavramının kullanımıyla ilgili İbn Ebî Hâtîm’in ifadelerine bakıldığında kendisi doğrudan râvinin fıskından söz etmemektedir” demektedir (s. 317). Ancak İbn Ebî Hâtîm’i metâin-i aşere bağlamında incelemenin yetersiz olduğunun farkında olan ve onun metâin-i aşereyi sistematik olarak kullanmadığını söyleyen (s. 325) yazarın niçin böyle bir çalışma şablonu benimsediği anlaşılamamıştır. Ayrıca İbn Ebî Hâtîm’in metodunu devamlı olarak lafızlar üzerinden incelemeye çalışması da yönetime dair önemli bir diğer hatadır. Hâlbuki yazar lafızlardan bağımsız olarak İbn Ebî Hâtîm’in bir râvi hakkındaki yargıya nasıl ulaştığını inceleyeydi, müellifin metodunu daha iyi bir şekilde ortaya koyabilirdi.

Üçüncü Bölüm içerisinde farklı başlıklar altında çeşitli konular işlense de bunlar İbn Ebî Hâtîm’in metodunu ortaya koymaktan uzaktır. Örneğin İbn Ebî Hâtîm’in cerh-ta’dîle dair bilgileri nasıl edindiği yazar tarafından sorulmuş önemli ve güzel bir sorudur. Ancak yazar tıpkı cerh-ta’dîl metodunu tespit ederken yaptığı gibi bu kısma da yanlış bir şablonu uygulamaktadır. Yazar ilk olarak hadis “rivayetinde” kullanılan lafızları inceleyeceğini söyleyip bilinen sekiz edâ ve tahammül yolundan bahseder. Daha sonra İbn Ebî Hâtîm’in cerh-ta’dîl bilgilerini semâ, kıraat, icâzet, mükâtebe ve vicâde yoluyla aldığını belirtir (s. 375-80). Aslında bu yöntemler hadis rivayetiyle ilgilidir ve müellifin ilgili kitabı nasıl derlediği sorusuna bir katkı sunmamaktadır.

Üçüncü Bölümde incelenen bir diğer konu, İbn Ebî Hâtîm’in râvi tenkidinde objektif bir yaklaşıma sahip olup olmadığıdır (s. 408). Yazar İbn Ebî Hâtîm’in cerh-ta’dîldeki nesnellliğini müellifin *el-Cerh ve’t-ta’dîl*’de cerh ettiği ya da hakkında bir hükümde bulunmadığı râvilerin rivayetlerine *Tefsîr*’inde yer verip vermediğini inceleyerek tespit etmeye çalışır. İbn Ebî Hâtîm’in *Tefsîr*’de bir sıhhat kriteri belirlemediği dikkate alındığında⁹ bunun hatalı bir yöntem olduğu anlaşılacaktır. Ayrıca yazarın ilgili kısım hakkındaki görüşlerinin de anlaşılması zordur zira söz konusu bölüm Mehmet Akif Koç’un çalışmasından yapılan alıntılarla incelenir (s. 411-30). İbn Ebî Hâtîm’in râvi tenkidinde mezhep taassubuna düşüp düşmediği nesnellik bağlamında incelenen bir diğer konudur. Yazar burada Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yusuf (ö. 182/798) gibi Ehl-i rey âlimlerinin İbn Ebî Hâtîm tarafından eleştirilmesini haksız bulur ve “imamlığı ümmet tarafından tescil edilmiş İmam Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının, ciddi bir gerekçe gösterilmeden bu şekilde tenkit edilmelerinin, ilmi ölçütlerle bağdaşmadığını belirtmek isteriz” der (s. 435). Yazar İbn Ebî Hâtîm’in Ebû Hanîfe gibi âlimleri eleştirmesine şaşırılmış görünse de İbn Ebî Hâtîm’in içerisinde bulunduğu Ehl-i hadîs ortamı dikkate alındığında ondan Ebû Hanîfe’yi eleştirmemesini beklemek daha ilginçtir.

Eser bu yapısal kusurlarının yanında imla açısından da problemler içerir. Hatalı kaydedilen râvi isimleri bağlamında şu örnekler zikredilebilir: “Hâris b. el-’Aver” (s. 36) Hâris el-’Aver, “er-Râmurmuzî” (s. 37, dp. 88) Râmhürmüzî veya Râmehürmüzî, “Mansûr b.

9 Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri -İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi-*, Ankara: Kitabiyat 2003, s. 163-4.

Ebî Mezâhim” (s. 179) Mansûr b. Ebî Müzâhim, “İbn Nemîr” (s. 199) İbn Nümeyr, “Ali b. el-Mehdî” (s. 232) Ali b. el-Medîni, “Ubeyde es-Selmânî” (s. 392) Abîde es-Selmânî, “İbn Şebreme” (s. 275) İbn Şübrüme olmalıdır. Hatalı yazımlar râvilerle de sınırlı değildir. Örneğin kitap isimleri bağlamında *el-Mukni* ‘el-Mukanne” (s. 324), *el-Bahru'l-muhît* “Behru'l-Muhît” (s. 298), *el-Müfredât* “el-Müredât” (s. 256) şeklinde yazılmıştır. Ayrıca sırasıyla tâbiûn, bid'at ve kıraat olması gereken kavramlar “tâbûn” (s. 305), “biad'at” (s. 343), “kırâe” (s. 378) şeklinde hatalı yazılmıştır. Her hâlükârda eserin bir dahaki baskı için iyi bir son okumaya tabi tutulması gereklidir.

Eserle ilgili söylenmesi gereken son husus ise çalışmada konuyla doğrudan ilgili olmayan birçok meselenin uzunca anlatılmasıdır. Örneğin Giriş bölümündeki “Cerh ve Ta'dîl İlmi'nin Doğuşu ve Önemi” ile “Cerh-Ta'dîl İlmini Ortaya Çıkaran Temel Faktörler” adlı kısımlar yaklaşık 40 sayfa sürer (s. 27-66). Çalışmanın konusuyla doğrudan bir ilişkisi olmayan bu bölüm mevcut literatüre herhangi bir katkı sunmadığı gibi çeşitli hatalar da barındırır. Örneğin yazar cerh-ta'dîlin ilk örneklerini sahâbe döneminde aramakta (s. 34), Hz. Osman'ın şehadetinden sonra birçok fırkanın ortaya çıktığından bahsetmektedir (s. 43).

Sonuç olarak eser cerh-ta'dîl ilminde önemli bir isim olan İbn Ebî Hâtîm'i incelemesi açısından dikkate değerdir. Ancak İbn Ebî Hâtîm'in metodunu etraflıca tespit edemeyen Özçelik, hadis usulünde sonradan yerleşen bazı kurallardan hareketle İbn Ebî Hâtîm'i anlamaya çalışmış, müellifin metodunu yalnızca cerh-ta'dîl lafızları üzerinden incelemiştir. Ayrıca *el-Cerh ve't-ta'dîl*'in nasıl bir süreçle kaleme alındığı eserde tespit edilemeyen bir diğer konudur. Eserin hacmini arttıran ve konuyla doğrudan ilgisi bulunmayan kısımlar, imla hataları, râvi ve kavramların yazımındaki kusurlar da eserin okunmasını güçleştirmektedir.